

А. С. Головацький, В. Г. Черкасов, М. Р. Сапін, А. І. Парахін, О. І. Ковальчук

АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ

у трьох томах

За редакцією В. Г. Черкасова та А. С. Головацького

ТОМ 2

Сьоме видання, доопрацьоване

*Підручник для студентів вищих медичних
навчальних закладів IV рівня акредитації*

Вінниця
Нова Книга
2019

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації
(лист № 1/11-12044 від 29.07.2014)*

Автори:

Андрій Степанович Головацький – доктор медичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри анатомії людини та гістології медичного факультету Ужгородського національного університету;
Віктор Гаврилович Черкасов – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри анатомії людини Національного медичного університету імені О. О. Богомольця;
Михайло Романович Сапін – доктор медичних наук, професор, академік Російської академії медичних наук, заслужений діяч науки Російської Федерації, завідувач кафедри анатомії людини Московської медичної академії імені І. М. Сеченова;
Анатолій Іванович Парахін – кандидат медичних наук, доцент, завідувач курсу мануальної медицини кафедри неврології, психіатрії та рефлексотерапії Київського медичного університету УАНМ;
Олександр Іванович Ковальчук – доктор медичних наук, професор кафедри медико-біологічних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Рецензенти:

Ю. Й. Гумінський – доктор медичних наук, професор кафедри анатомії людини Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова;
Ю. Я. Кривко – доктор медичних наук, професор, ректор ВНКЗ ЛОР “Львівський інститут медсестринства та лабораторної медицини ім. Андрея Крупинського”;
Б. Г. Макар – доктор медичних наук, професор кафедри анатомії людини Буковинського державного медичного університету.

*Видання підготовлено відповідно до наказу МОЗ України від 22.06.2010 р. № 502
як єдиний національний підручник*

Анатомія людини : підручник : у 3 т. Т. 2 / А. С. Головацький, В. Г. Черкасов, А64 М. Р. Сапін [та ін.]. – 7-ме вид., доопрац. – Вінниця : Нова Книга, 2019. – 456 с. : іл.
ISBN 966-382-022-5 (повне зібрання)
ISBN 978-966-382-753-7 (том 2)

У другому томі підручника подано сучасні дані про будову внутрішніх, центральної нервової системи та органів чуття. Дано характеристику органів, систем і апаратів органів, кровопостачання, відтоку крові і лімфи від цих анатомічних структур та їх іннервації. Допоможуть у кращому засвоєнні матеріалу зведені таблиці. В кінці кожного розділу підручника є питання для повторення і самоконтролю, які дозволяють краще зрозуміти прочитане. Усі анатомічні терміни подані українською і латинською мовами і відповідають Міжнародній анатомічній номенклатурі (Сан-Паулу, 1997) – українському стандарту (Київ, 2001).

Підручник призначений для студентів та викладачів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації, складений за кредитно-модульним принципом відповідно до вимог Болонського процесу.

УДК 611(075)

ЗМІСТ

ВЧЕННЯ ПРО ВНУТРІШНІ ОРГАНИ

(СПЛАНХНОЛОГІЯ) 7

План опису нутрощів..... 9

ТРАВНА СИСТЕМА 9

РОТОВА ПОРОЖНИНА..... 12

М'язи м'якого піднебіння і зіву..... 14

Вікові особливості стінок ротової порожнини..... 16

ЯЗИК 17

М'язи язика..... 19

ЗУБИ 22

Характеристика зубів..... 27

Анатомічні особливості постійних зубів..... 28

Різці..... 29

Верхні різці..... 29

Нижні різці..... 31

Ікла..... 31

Малі кутні зуби..... 32

Великі кутні зуби..... 33

Розвиток зубів..... 34

Аномалії зубів..... 36

Кровопостачання зубів..... 37

Іннервація зубів..... 37

РОТОВІ ЗАЛОЗИ..... 37

Великі слинні залози..... 38

ГЛОТКА..... 41

Кровопостачання глотки..... 45

Іннервація глотки..... 45

Вікові особливості глотки..... 45

СТРАВОХІД..... 45

Кровопостачання стравоходу..... 48

Іннервація стравоходу..... 48

Вікові особливості стравоходу..... 48

ШЛУНОК..... 49

Кровопостачання шлунка..... 55

Іннервація шлунка..... 55

Вікові особливості шлунка..... 55

ТОНКА КИШКА..... 56

Кровопостачання тонкої кишки..... 60

Іннервація тонкої кишки..... 60

Вікові особливості тонкої кишки..... 60

ТОВСТА КИШКА..... 61

Кровопостачання товстої кишки..... 67

Іннервація товстої кишки..... 68

Вікові особливості товстої кишки..... 68

ПЕЧІНКА..... 69

Частки, частини, відділи та сегменти печінки..... 72

Внутрішня будова печінки..... 73

Кровопостачання печінки..... 75

Іннервація печінки..... 76

ЖОВЧНИЙ МІХУР..... 76

Вікові особливості печінки і жовчного міхура..... 78

ПІДШЛУНКОВА ЗАЛОЗА..... 78

Кровопостачання та іннервація

підшлункової залози..... 81

Вікові особливості підшлункової залози..... 81

ЧЕРЕВНА ПОРОЖНИНА Й ОЧЕРЕВИНА..... 82

Брижі..... 85

Зв'язки печінки..... 85

Чепці..... 86

Великий чепець..... 87

Закутки, ямки, складки та заглибини..... 88

Короткий нарис розвитку травної

системи в онтогенезі..... 91

Варіанти, аномалії і вади розвитку

органів травної системи..... 93

ДИХАЛЬНА СИСТЕМА 96

НІС І НОСОВА ПОРОЖНИНА..... 96

Вікові особливості порожнини носа..... 100

ГОРТАНЬ..... 100

З'єднання хрящів гортані..... 103

М'язи гортані..... 105

Порожнина гортані..... 109

Кровопостачання гортані..... 110

Іннервація гортані..... 110

Вікові особливості гортані..... 110

ТРАХЕЯ..... 111

Кровопостачання трахеї..... 113

Іннервація трахеї..... 113

Вікові особливості трахеї..... 113

БРОНХИ..... 114

ЛЕГЕНІ..... 117

Внутрішня будова легені..... 120

ПЛЕВРА..... 124

Межі легень..... 126

Кровопостачання легень..... 128

Іннервація легень..... 129

Кровопостачання та іннервація

пристінкової плеври..... 129

Вікові особливості легень і плеври..... 129

Варіанти й аномалії розвитку

органів дихальної системи..... 130

СЕРЕДОСТІННЯ..... 130

Короткий нарис розвитку дихальної системи..... 131

СЕЧОВО-СТАТЕВИЙ АПАРАТ.....	133	ПІХВА.....	172
СЕЧОВА СИСТЕМА.....	133	Кровообігання та іннервація піхви.....	173
НИРКА.....	133	Вікові особливості піхви.....	173
Іннервація нирки.....	142	Зовнішні жіночі статеві органи.....	173
Вікові особливості нирки.....	142	Кровообігання та іннервація	
СЕЧОВІД.....	143	зовнішніх жіночих статевих органів.....	175
Кровообігання та іннервація сечоводів.....	143	Вікові особливості зовнішніх	
СЕЧОВИЙ МІХУР.....	144	жіночих статевих органів.....	175
Кровообігання та іннервація сечового міхура.....	145	РОЗВИТОК СЕЧОВОЇ ТА СТАТЕВИХ	
Вікові особливості сечоводів і сечового міхура.....	146	СИСТЕМ В ОНТОГЕНЕЗІ.....	176
СЕЧІВНИК.....	146	Розвиток внутрішніх чоловічих статевих органів.....	178
СТАТЕВИ СИСТЕМИ.....	148	Розвиток внутрішніх жіночих статевих органів.....	178
ЧОЛОВІЧА СТАТЕВА СИСТЕМА.....	149	Розвиток зовнішніх статевих органів.....	180
Внутрішні чоловічі статеві органи.....	149	Варіанти, аномалії та вади розвитку органів	
НАД'ЯЄЧКО.....	151	сечової та статевих систем.....	182
Кровообігання та іннервація		ЗАЛОЗИ ВНУТРІШНЬОЇ СЕКРЕЦІЇ.....	184
яєчка і над'яєчка.....	152	ГІПОФІЗ.....	186
Вікові особливості яєчка і над'яєчка.....	152	Розвиток, вікові особливості	
СІМ'ЯВИНОСНА ПРОТОКА.....	153	та аномалії розвитку гіпофіза.....	189
ПУХИРЧАСТА ЗАЛОЗА.....	154	ШИШКОПОДІБНА ЗАЛОЗА.....	189
Кровообігання та іннервація сім'явиносної		ЩИТОПОДІБНА ЗАЛОЗА.....	190
протоки і пухирчастої залози.....	155	Кровообігання та іннервація	
Вікові особливості пухирчастої залози.....	155	щитоподібної залози.....	192
ПЕРЕДМІХУРОВА ЗАЛОЗА.....	155	Розвиток, вікові особливості та аномалії	
Кровообігання та іннервація		розвитку щитоподібної залози.....	192
передміхурової залози.....	156	ПРИЩИТОПОДІБНІ ЗАЛОЗИ.....	192
Вікові особливості передміхурової залози.....	157	Кровообігання та іннервація	
ЦИБУЛИННО-СЕЧІВНИКОВА ЗАЛОЗА.....	157	прищитоподібних залоз.....	193
Кровообігання та іннервація		Розвиток, вікові особливості та аномалії	
цибулинно-сечівникових залоз.....	157	розвитку прищитоподібних залоз.....	193
СІМ'ЯНИЙ КАНАТИК.....	157	НАДНИРКОВІ ЗАЛОЗИ.....	193
Зовнішні чоловічі статеві органи.....	158	Кровообігання та іннервація	
КАЛИТКА.....	158	надниркових залоз.....	196
Кровообігання та іннервація калитки.....	159	Вікові особливості надниркових залоз.....	197
Процес опускання яєчка		ПАРААНГЛІЇ.....	197
і формування його оболонки.....	159	ПІДШЛУНКОВІ ОСТРІВЦІ.....	198
СТАТЕВИЙ ЧЛЕН.....	160	Кровообігання та іннервація	
Кровообігання та іннервація статевого члена.....	162	підшлункових островців.....	199
ЖІНОЧА СТАТЕВА СИСТЕМА.....	163	ЕНДОКРИННА ЧАСТИНА	
Внутрішні жіночі статеві органи.....	163	СТАТЕВИХ ЗАЛОЗ.....	199
ЯЄЧНИК.....	163	ДИФУЗНА НЕЙРОЕНДОКРИННА	
Кровообігання та іннервація яєчника.....	165	СИСТЕМА (APUD-СИСТЕМА).....	200
Вікові особливості яєчника.....	165	НЕРВОВА СИСТЕМА.....	203
МАТКА.....	166	ПОРІВНЯЛЬНА АНАТОМІЯ	
Кровообігання та іннервація матки.....	168	НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ.....	211
Оваріально-менструальний цикл.....	168	Онтогенез нервової системи.....	213
Вікові особливості матки.....	170	Аномалії розвитку нервової системи.....	218
МАТКОВА ТРУБА.....	170	СПИННИЙ МОЗОК.....	220
Кровообігання та іннервація маткової труби.....	172	Розвиток і вікові особливості спинного мозку.....	220
Вікові особливості маткової труби.....	172	Аномалії розвитку спинного мозку.....	221

Зовнішня будова спинного мозку	222	ОРГАНИ ЧУТТЯ	345
Внутрішня будова спинного мозку	226	ОРГАН НЮХУ ТА ОРГАН СМАКУ	347
Внутрішня будова сірої речовини	226	Анатомія органу нюху	347
Внутрішня будова білої речовини	230	Анатомія органу смаку	349
Оболони спинного мозку	235	Розвиток органів нюху та смаку	351
Кровопостачання спинного мозку	237	ОРГАН СЛУХУ ТА РІВНОВАГИ	352
ГОЛОВНИЙ МОЗОК	238	Зовнішнє вухо	353
Загальний огляд головного мозку	238	Середнє вухо	355
Розвиток головного мозку та його		Внутрішнє вухо	360
вікові особливості	242	Звукопровідний та звукосприймаючий	
Аномалії розвитку головного мозку	245	апарати вуха. Теорії слуху	364
Ромбоподібний мозок	246	Провідний шлях аналізатора слуху	367
Довгастий мозок	246	Провідний шлях статокінетичного аналізатора	370
Задній мозок	250	Розвиток органу слуху та рівноваги	373
<i>Міст</i>	250	Аномалії розвитку вуха	374
<i>Мозочок</i>	252	ОРГАН ЗОРУ	376
Четвертий шлуночок	256	Очне яблуко (загальна анатомія)	377
Проекція ядер черепних нервів		Волокниста оболонка очного яблука	377
на ромбоподібну ямку	262	Судинна оболонка очного яблука	378
Середній мозок	264	Сітківка	381
Передній мозок	270	Кришталік, камери очного яблука	386
Проміжний мозок	270	Заломлюючі середовища очного яблука	388
Третій шлуночок	274	Додаткові структури ока	389
Кінцевий мозок	276	Зовнішні м'язи очного яблука	389
Плащ	281	Захисний апарат ока	391
Нюховий мозок, лімбічна або обідкова		Брова, повіки, сполучна оболонка	
частка, лімбічна система	286	(кон'юнктива)	391
Будова кори великого мозку	289	Сльозовий апарат	394
Морфологічні основи динамічної локалізації		Зоровий нерв і провідні шляхи	
функцій в корі півкуль великого мозку	294	зорового аналізатора	395
Базальні (основні) ядра	299	Розвиток органу зору	398
Бічні шлуночки	303	Аномалії розвитку ока	399
Біла речовина кінцевого мозку	307	Теорії колірної зору. Колірна сліпота	400
Оболони головного мозку	310	СТРУКТУРНІ ОСНОВИ ШКІРНОЇ ТА	
Шляхи циркуляції спинномозкової рідини	313	СУГЛОБОВО-М'ЯЗОВОЇ ЧУТЛИВОСТІ	403
ФУНКЦІОНАЛЬНІ СИСТЕМИ ЦНС		ЗАГАЛЬНИЙ ПОКРИВ	409
ТА ЇХ СТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	316	Шкіра	409
Пірамідна рухова система	316	Розвиток й аномалії розвитку шкіри	412
Екстрапірамідна рухова система	320	Грудь. Грудна залоза	413
Довгі аферентні провідні шляхи	323	Розвиток, вікові особливості й	
Соматосенсорні шляхи свідомої чутливості	324	аномалії розвитку груді	414
Соматосенсорні шляхи невідомої		Український предметний покажчик	417
чутливості	328	Латинський предметний покажчик	434
Нейроанатомічні механізми		Література	452
взаємодії та інтеграції відчуття і руху	331	Електронні ресурси	454
Кровопостачання головного мозку	334		

Навчальне видання

Головацький Андрій Степанович
Черкасов Віктор Гаврилович
Сапін Михайло Романович та ін.

Анатомія людини. У трьох томах. Том другий

Підручник

Редактор *О. В. Марчук*
Коректор *Л. Я. Шутова*
Комп'ютерна верстка: *О. С. Парфенюк*
Художнє оформлення: *Д. О. Волощук*

Підписано до друку 18.04.19. Формат 84×108/16.
Гарнітура PetersburgС. Папір крейдований. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 47,88. Зам. № 1909.

ПП “Нова Книга”
21029, м. Вінниця, вул. М. Ващука, 20
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2646 від 11.10.2006 р.
Тел. (0432) 56-01-87. Факс 56-01-88
E-mail: info@novaknyha.com.ua
www.novaknyha.com.ua